

többet, mint memoárt, részfeldolgozást, kompilációt, adat- és dokumentumközlést, félben és fiókban maradt kezdeményezéseket, főleg pedig — jelezvén, amit a XV. században is, hogy tudniillik érdeklődés van, történetírás nincs — egy sereg Bonfini-kiadást, -fordítást, -folytatást.

Ezért mondtuk az imént, hogy a Mályusz által fölvetett kérdésre a választ nem a XV. századi magyar társadalom egyik-másik vagy mindahány jellegzetességében keressük, hanem mélyebben és szélesebb körben, ott, ahol az utolsó hatszáz év egész magyar történelmének fő problémái gyökereznek. Annál is inkább, mert tapasztalatunk szerint a történetírás roppant érzékenyen reagál a történelem menetére, állására. A történelemre ezúttal nem mint tárgyra, hanem mint szituációra gondolunk. Tudniillik a historiográfia nagyon drága multság. Csak hosszú ideje konszolidált gazdasági, társadalmi, ideológiai viszonyok között képes kibontakozni. Ma-

gyarországon pedig a Nikápolyi csatától a XVIII. század közepéig szó sem lehetett ilyenről. Nándorfehérvártól Mátyás haláláig három és fél évtized telt el; ez elegendő volt arra, hogy meginduljon egy folyamat, melynek legeslegutolsó éveiben már-már mutatkozik az eredmény, de a teljes kibontakozásra nincs idő. Ismét várni kell addig, míg a királyi Magyarországon és az önálló Erdélyben megszilárdulnak a viszonyok, s ennek nyomán a XVI. század végén és a következő elején élénkül a porond. Ez a stabilitás sem tartós azonban, a talaj ingadozóvá válik, s inog 1711-ig. Az ekkor beállt csendnek vagy félszáz évig kell tartania, míg Pray, Katona fölléphet, s megkezdődik egy olyan virágkor, mely száz év múlva gyümölcsöt is érlel. A történetírás ekkor is, ezután is, mindig is teljes mértékben a viszonyok stabilitásának függvénye marad.

Kulcsár Péter

FENYŐ ISTVÁN: NEMZET, NÉP, IRODALOM

(Tanulmányok a magyar reformkor irodalmáról) Bp. 1973. Magvető K. 405 l.

Fenyő István új kötetének — nagyobb részben már publikált — tanulmányai a magyar romantika kialakulását s különböző — szociológiai, filozófiai és ideológiai — összetevőit vizsgálják, de ezen belül három, egymással csak felületileg érintkező kérdéskörbe sorolhatók. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért, úgy véljük, célszerű, ha recenzióinkban a dolgozatok kötetbeli sorrendjétől eltekintve e kérdésköröket vizsgáljuk.

A nyugat-európai polgári fejlődés részben közvetlen tapasztalatokon átszűrűt, de főképp az irodalom és a publicisztika által közvetített eszmehatásait tárják fel az *Arnold a magyar viszonyokról*, a *Pulszky Ferenc kiadatlan párizsi útinaplója 1836-ból* és az *Eötvös József és a Budapesti Szemle* című dolgozatok. A szerző ezúttal is olyan — eddig ismeretlen vagy feledésbe merült — forrásokat elemez, melyek önmagukban is figyelmet érdemelnek. A magyar vonatkozásoktól függetlenül is érdeklődésre tarthat számot például Ernst Moritz Arndtnak, „a demokratikus polgári nemzetállam előharcosának, a jobbágyfelszabadítás ügyének egyik legkimagaslóbb alakjának” munkássága. Indokolttá teszi a figyelmet „a napóleoni hódítás ellen alkotott, szabadságharcra ösztönző, nagyszabású harci riadó”, a *Geist der Zeit*, azon oknál fogva is, hogy „a német államok öntudatra ébredésében, a függetlenségi szellem elterjedésében” játszott szerepén keresztül a német romantika eszméi forrásvidékéhez is elvezet. De ennél is fontosabb Fenyő Istvánnak az az

észrevétele, amely a korában nálunk is jól ismert történetíró hatástalanságára ad magyarázatot. Arra tudniillik, hogy hogyan és miért vetette ki magából az 1810-es évek Magyarországnak nemesi-nemzeti ideológiája a hazai feudalizmust is bíráló eszmehatásokat. A feudalizmus védekező reflexeinek életképességére mutat rá itt a szerző, ugyanúgy, ahogy később Pulszky Ferenc meg nem jelentethető *Párizsi útinaplója* esetében. E naplót ismertető cikke okkal hangsúlyozza Pulszky Ady felé mutató „felszabadult Párizs-élményében” az „urbanizációt erőteljesen képviselő szellemi horizontot”, vagyis a liberális beállítottságú politikus-író reflexióinak azokat a szemléleti és érzelmi elemeit, amelyek már nemcsak a hazai feudalizmusnak, de magának a liberalizmusnak a kereteit is feszegetik.

Eddig is tudtuk, hogy ezeket a kereteket végül is csak a harmincas évek legvégének s a negyvenes évek elejének szellemi forradalma törte át, de hogy milyen döntő szerepük volt ebben az áttörésben a centralistáknak, s rajtuk keresztül az angol és a francia liberalizmus közvetlen ideológiai hatásának, arra legfeljebb gyanakodni volt okunk. Ezért nem pusztán sajtótörténeti jelentősége van annak a kutatásnak, amit Fenyő a *Budapesti Szemle* külföldi mintáinak feldolgozásával végzett. A skóciai *Edinburgh Review* és a francia *Revue des Deux Mondes* tudniillik nemcsak jellegében, szerkezetében és programjában tekinthető a *Budapesti Szemle*

előzményének, de cikkeinek tartalma, hangvétele és célzata is e külföldi orgánumok példáját követi. A centralisták politikai programjának liberális alapelvein túl (a polgári alkotmányosság és jogegyenlőség ügye, a népek független szellemi létének követése stb. . . .) az *Edinburgh Review* vetette fel elsőként azokat a kérdéseket, amelyeket nálunk majd a *Budapesti Szemle* munkatársai fognak elemezni behatóan, s amelyek később, az 1840-es évek politikai publicisztikájának vezérmotívumai lesznek. A lengyel ügy, a pánszlávizmus, az írországi nyomor, a népképviselő ügye, az igazságszolgáltatás, a börtönviszonyok reformja, a szabadkereskedelem témái mind a skóciai folyóiratból kerülnek át a centralisták munkáiba, s ez nemcsak azonos problémafelvetést jelent, hanem az európai nézőpont elsajátítását is. Trefort Ágost, Szalay László és Lukács Móric tanulmányaiban éppúgy kimutatható az *Edinburgh Review* és a *Revue des Deux Mondes* közvetlen hatása, mint Eötvös József két nagyszabású dolgozatában: a *Szegénység Irlandban* és *A zsidók emancipációja* című tanulmányokban. Hogy itt nem véletlen egyezésekről van szó, azt — Bényei Miklós és Oltványi Ambrus észrevételeit hasznosítva — Fenyő István szövegszerűen is bizonyítani tudta.

Az *Eötvös József és a Budapesti Szemle* elsősorban sajtó- és eszméletörténeti irodalmunkat gazdagítja. Kevesebb újat mond az Eötvös-filológia számára. A *Szegénység Irlandban* és *A zsidók emancipációja* című tanulmányoknál — politikai jelentőségük mellett — Fenyő helyesen emeli ki azt a szerepét, amit azok a regényíró Eötvös fejlődésében: *A Jalu jegyzője és a Magyarország 1514-ben* eszmei és stíláriis „érlelésében” játszottak, de túlzottan részletező tartalmi ismertetésüket és szerkezeti elemzésüket indokolatlannak érezzük.

A népiesség esztétikai hagyatékának összefoglaló értékelése — Horváth János fontos kezdeményezésének folytatása — számára nélkülözhetetlen az az alapozás, amit ezen irányzat kérdéseivel foglalkozó írásaiban végzett Fenyő István. E dolgozatok gondolati kohézióját az *Abránd a nemzet családéletéről* című tanulmány adja, amely „az irodalmi népiesség eszméinek fejlődésvázlatát” rajzolja meg Petőfi fellépéig. *A szerb népköltészet hatása a magyar irodalmi gondolkodás fejlődésére a reformkor kezdetén* és a „*Haza csak ott van*” című részlettanulmányok szerkezetileg és módszertanilag is beépülhetnek volna ebbe a munkába.

Az *Abránd a nemzet családéletéről* a népiesség-kultuszban találkozó, különböző indítatású nemzetkonceptciók ellentmondásos egységét elemzi, inkább az ellentmondásokra, mint az egységre téve a hangsúlyt. Felfogá-

sát nemcsak az támasztja alá, hogy „a népiesség címszava alatta a legkülönfélébb, legheterogénebb szándékok, törekvések, igények és illúziók is egyesülnek” (118. l.), de az is, hogy ezek a törekvések még aszerint is differenciálódnak, hogy az irányzat melyik európai teoretikusához folyamodnak segítségért elveik kifejtése során. Irodalmunk „legsajátabb, legnemzetibb irányzata” ugyanis — figyelmeztet Fenyő István a népiesség-kultusz furcsa paradoxonára — „elrendszerének szinte minden lényeges elemét idegenből kölcsönözte”. S így az irodalmi népiesség különböző — lényegében osztályszempontok szerint elkülönülő — változatain belül könnyen felismerhetők a más-más elméleti modell (Rousseau, Herder, Bürger, Schlegel, Grimm fivérek, Hormayr stb.) követő koncepciók széles színskálán elhelyezkedő árnyalatai. A szerző — a főként francia és német elméleti impulzusokat feltárva, érzékletes háttérrel rajzol Kölcsény és Erdélyi János elméleti munkássága mögé. S noha a *Nemzeti hagyományokról* és a *Népköltészetről* című értekezések kapcsán többnyire a korábban is ismert dokumentumok értékelő összegezését végzi el, az ismeretlen források feltárásával ebben a tanulmányban is úttörő munkát végzett.

Néhány gondolatát, megállapítását szemben azonban fenntartásaink vannak, s ha vitára itt nincs is terünk, hadd soroljuk fel legalább észrevételeinket.

1. Nem világos, minek alapján tesz különbséget a szerző Bajza és Toldy népiesség-konceptiója között. (160–162. l.) Maga hivatkozik Bajzának arra a levelére, amelyben ismert álláspontját summázza: „... azt kívánnám a népdalköltő művésztől, hogy ne ő ereszkedjék le a néphez, hanem egy magasabb pontot találjon, s oda emelje magához a népet... ne a költő vetkezze le a maga művészségét, hogy a néphez hasonló legyen, hanem a nép szájában támadt dalt öltöztesse művészi alakba, nemesítse meg művészi gonddal...” — Toldy pedig ezt mondja: „... a néppoezisa sohasem lehet költőink poézisa úgy, amint van, mert érzése költőinknek más, mint a népe: de költőink fogadják el amattól a formát, s megnevesítve így lesz magyar líránk; aki pedig népdalt ír, nemesítse meg annak tartalmát.” — Nem érezzük, hogy Toldy véleménye „ellenszegülne” a Bajzáéknak, miként azt Fenyő értelmezi.

2. A népiesség-kultusz érzelmi indítékai között Fenyő kiemeli „a vidéki gazdálkodó élet utáni vágy” szerepét, amelyet a „napóleoni háborúk vérzivatarra és ismert befejezése, a bekövetkező ideológiai válság” egyik következményének tart. A vidéki életforma utáni vágnál — úgy hisszük — döntőbb szerepe volt a népköltészet naiv világképe iránti nosztalgának. Nem lehet véletlen, hogy az irodalmi népiesség ott jelentkezik esztéti-

kailag érvényesen (Csokonai, Kölcsey), ahol már nemcsak az életforma válik problematikusná, de a kor filozófiai ellentmondásaival megbirkózni nem képes világnézet is.

3. Egyetértünk a szerzővel abban, hogy „a reformkori irodalmi népiesség, jóllehet folytatója felvilágosodás kori elődjének, mégis más, minőségileg különbözik attól”, úgy véljük azonban, túl éles határvonalat húz az 1817 előtti és utáni népiesség-kultusz között. Nem helytálló az a megállapítás, hogy a népiesség „1817 előtt irodalmunkban jobbra csak stílusáramlat: túlnyomórészt a magyaros formák képviselőite, hazai ritmus- és dal-hagyományok, esztétikumfajták favorizálása a német dalkultúra addigi egyeduralmával szemben” (127. l.), akkor sem, ha „csak” Fazekas és Csokonai jelentenek kivételt.

4. A népiesség hazai történetének rendkívül fontos mozzanataira utalnak Fenyő Istvánnak azok a megjegyzései, amelyeket egyfelől Herder, másfelől Pulszky Ferenc koncepciójához fűz. Mégis óvakodnánk attól, hogy azt a folyamatot, amelyben — Herderrel kezdődően — „a szociális elem alárendelődik a népiesség nemzeti aspektusának” s amely — Pulszky-nál — „a politikamentesség, sőt a politikaelenesség teóriájává fejlődik”, a népiesség lényegéből fakadónak vagy lényegévé válnak tekintsük. Nem osztjuk tudniillik azt a közkeletű felfogást, amely szerint a népiesség és a forradalmi tendenciák a negyvenes évek folyamán élesen elválnak egymástól, s amelyek következképp Petőfi költői fejlődését is úgy értelmezi, mintha 1844 után túlnőtt volna a népiesség keretein (166. l.). E kérdésben Nacsády Józseffel értünk egyet, aki bizonyította, hogy Petőfi a népiesség esztétikai lehetőségén belül is ki tudta fejezni forradalmi mondanivalóit, s azoknak nemcsak napi aktualitású politikai tartalmait, de világnézetét és etikáját is (Nacsády József: *A közép- és kelet-európai népies irányzatok és Petőfi népiessége Petőfi tíze c. tanulmánykötet*).

A reformkor szellemi karakterének leg-sajátosabb, legmeghatározóbb vonásait rekonstruálják *A nemzeti irodalom eszméje a reformkori Magyarországon*, illetve *Az eredetiség-program kialakulása és kritikai értelmezése 1817–1822 között* című tanulmányok. Ez utóbbi egyúttal a kötet legkiérlelőbb tanulmánya is. Fő erénye az ide vonatkozó — többségükben ismert, de jó néhány elfelejtett vagy nem a jelentőségüknek megfelelően méltányolt — források áttekinthető rendszerbe foglalása, kronológiai rendjüknek és osztályszemlélethez igazodó változataiknak kirajzolása, végül a tömör, lényegre szorító értékelés.

Okkal kap hangsúlyt a dolgozat első fejezetében a pesti egyetem XVIII. század végi

esztétika professzorának, Schédius Lajosnak oktatói tevékenysége, nemcsak azon oknál fogva, hogy „felhasználta forrásai közt... Schelling mellett Kant és Jean Paul is sűrűn szerepelt, mellettük Herder, Diderot, Goethe, Lessing... és még sokan mások”, hanem mert „a magyar romantika megalapozói, Szemere, Bajza, Toldy, Vörösmarty, Ungvárnémeti Tóth stb. ... mind öhozzá jártak iskolába”. S noha önálló tételeket nem hirdetett, az „olyan elvont elveket, miszerint az alkotó szubjektum semmi által nem korlátozott, az erő az anyagban mint expressio manifesztálódik... a művész a természet spontán erejével teremt stb...” — főleg német források nyomán — ő hangoztatta először Magyarországon. A kezdeményező elméleti impulzusok között tartja számon Fenyő István „a kantianus filozófiai gyakorlatot” (Köteles Sámuel, Sipos Pál), az *Erdélyi Múzeum* munkatársainak (Zombori József-Buczy Emil, Döbrentei Gábor) cikkeket, amelyek „hídként vezetnek át nálunk a neoklasszicizmus ízlésvilágából a romantika művészetszemléletéhez” s végül J. A. Eberhardot, akinek esztétikai kézikönyve (*Aesthetika vagy is A Szép Tudományok Theóriája*) 1817-ben jelent meg Pesten a kantianus Pucz Antal filozófus fordításában. A feledésbe merült kézikönyv fontosságát hangsúlyozva Fenyő István az esztétikai és etikai szféra teljes elkülönítését szorgalmazó szemléletet emeli ki, továbbá azt a felfogást, amely a különböző műnemek között a költészet primátusát vallja, a költészet csúcának pedig az eposzt tekinti.

Am nemcsak az előzményeket érezzük mélyebb és szerteágazóbb gyökérzetűnek Fenyő István összefoglalása nyomán. Tanulmányából az is kiderül, hogy dúsabb hajtású, teljesebb lombozatú bokorrá fejlődött az eredetiség-program hazai talajba ültetve is. Teleki Józsefnek például *A régi és új költés különbségeiről* írott cikke mellett — amit „sokáig a magyar romantika első programiratainak tekintettek” — felhívja figyelmünket az ennél semmivel sem kisebb jelentőségű másik tanulmányára is (*A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólások által*) és Szemere Pálnak egy ugyan-csak teljesen elfelejtett dolgozatára (*Tárgy és Nyelv a költésben*), amely „a már megszületett magyar romantikáról szóló híradás”.

A romantikus eredetiség-programon belül — hangsúlyozva a romantikára jellemző alapvetően közös szemléleti tartalmakat, indokoltan külön fejezetben elemzi a szerző a konzervatív irodalmiság híveinek elméleti tevékenységét (Fejér György, Kultsár István, Jankovich Miklós, Horvát Endre, Horvát István), külön fejezetben Kazinczy-nak és híveinek az eredetiség-programot gaz-

dagító, romantikát előkészítő törekvéseit (Ungvárnemeti Tóth László, Szentmiklósy Alajos, Dessewffy József, Szemere Pál), és ismét külön azokat, akik a feltörekvő paraszti-polgári-mezővárosi rétegekből kerülnek ki (Domy Márton, Katona József, Döbrentei Gábor). E fejezetek részletesebb méltatása-ismertetése helyett azonban ismét néhány kritikai észrevételt tennénk a dolgozat egészével kapcsolatban.

Vitánk van minden olyan szemlélettel, amelyik az esztétikai minőségek létrejöttében figyelmen kívül hagyja a társadalmi-történelmi lét változásaira reagáló, kihívásaira válaszoló tudat autonómiájának szerepét. Fenyő István dolgozataiban — ha alapvetően nem is ez a jellemző rájuk —, kiváltképp, ahol teoretikus igénnyel fogalmaz, néha tetten érhető ilyen tendencia. Szemléletes példája ennek az az okfejtés, amely az eredetiség-programról szóló tanulmányát vezeti be. Az itt felsorolt hatások, körülmények vitathatatlanul összefüggésben vannak az eredetiség irodalmi programjával. Hogy mégsem érezzük megnyugtatónak a szerző diagnózisát, azt éppen az összefüggések jellegének, mikéntjének és sorrendjének a tisztázatlansága magyarázza. Mert sem a Habsburg-ellenesség, sem a közéleti elégedetlenség nem a XIX. század elejének a terméke, s hogy mégis most töltődnek fel ezek az érzelmi és eszmei tartalmak az eredetiség romantikus programjával, annak az eredetiségigény megléte a feltétele s nem eredménye — miként azt a szerző magyarázza. Nem meggyőző az az elemzés sem, amely szerint a francia forradalom és a napóleoni háborúk nyomán létrejött mélyreható európai, s főképp hazai változások hatottak közre *elsősorban* az eredetiségigény megérlelődésében. Noha Fenyő maga is látja, hogy az új helyzetben létrejövő újfajta társadalmi tudat hatása az „önállóvá, cselekvőképessé vált, önnön értékére ébredt ember” szerepe „a hazai mozdulatlan létközegben csak korlátozottan érvényesülhetett”, ezt a megszorítást ellensúlyozni véli azzal, hogy „a napóleoni háborúkba hurcolt százazreknek szintén elkerülhetetlenül megadatott Európa különböző frontjain az önállóság élménye”. — Nem értjük pontosan, milyen önállóság adatott meg a katonai vasgolyóelemmel idomított százazrek számára, ám ha néhány nemesi irónk-költőnk pályáján kimutatható is az életrajz történelmi hátterének és a klasszicizmus kereteit feszegető művészi törekvéseknek efféle kapcsolata, az eredetiség programját igazi romantikus tartalommal megtöltő törekvéseket, Döbrentei, Szemere, Teleki s mindenekelőtt Kölcsey irodalomfogalmát, művészi szándékait semmiképp nem lehet ebből a társadalmi-történelmi meghatározottságból levezetni.

A napóleoni háborúknak a hazai viszonyokra és a társadalmi tudatra gyakorolt hatásai közül fontosabbnak érezzük e vonatkozásban, hogy a gabonakonjunktúra révén megindul a tőkefelhalmozás, s új lendületet vesz a polgárosulás folyamata. Fenyő helyesen emeli ki ennek a folyamatnak a lényegét: „Az emberi munka és alkotóerő jelentősége ugrásszerűen megnő... a kisarutermeles, a szüntelen szállítási tevékenység, a kiterjedt kereskedelem révén megjelenik az önálló ember, a maga sorsának intézője, a magyar városokban és falvakban is.” — Meg kell azonban jegyeznünk, az emberi önállóság így kialakuló tudata sem közvetlen formálója az eredetiség elvének. Pontosabban: az irodalomban jelentkező eredetiségesszeme nem a gazdasági szférában kialakuló emberi önállóság élményét *tükrözi*, hanem a tudatnak azt a *törekvést fejezi ki*, hogy ezt az önállóság-élményt tegye meg a világgal szembeni magatartásának alapjává, léte alapelvevé, cselekvésének normájává és szabályozójává. Az öntörvényű, pontosabban: a társadalmilag-történelmileg meghatározott tartalmival önnön belső adottságai szerint rendelkező szubjektum esztétikumot teremtő aktusa sikkad el, ha ezt az összefüggést leegyszerűsítjük.

Hasonló problémát érzünk Fenyő István *A nemzeti irodalom eszméje a reformkori Magyarországon* című tanulmányában is. Kiinduló tétele szerint „a nemzeti öntudat lehető minél intenzívebb tükröztetésének igénye” jellemzi a „reformkor elvárásait az irodalommal szemben”, holott az a fajta nemzeti öntudat, amelyet ez az irodalom kifejezett, más területeken, „a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben” nemcsak megnyilatkozni nem tudott, de nem is létezett. Az irodalom következőképp nem „tükröztette”, hanem teremtette, szította, terjesztette, propagálta ezt a nemzeti tudatot.

Nem értünk egyet azzal sem, hogy „az írónkra oly sokáig, jellemző prófétikus attitűdnek, vateszszerepnek, az írói intuícióhoz fűzött mítoszoknak itt” (azaz a nemzettudat képviselőinek az irodalomra nehezédő feladatában) „van a melegágya”. A „prófétikus attitűd” és a „vatesz-szerep”, tehát — nevezzük most már néven — az individuum megnövekedett önértékelésének egy rendkívüli küldetésudatban való megnyilvánulása sem következménye az irodalomra háruló feladatnak, épp ellenkezőleg: az irodalom azért választja, vállalja és nagyítja fel éppen ezt a feladat-lehetőséget, mert ebben érzi kifejezhetőnek és kiteljesíthetőnek azokat a — fogalmilag addig meghatározatlan, ám annál nagyobb emocionális felhajtóerővel bíró — tudattartalmakat, amelyek a tudat léthez való — már meglazult, felbomlott, de újra még nem rendeződött —

viszonyának termékeként jöttek létre, a romantikusnak nevezhető tudatminőség változatait alakítva ki.

Befejezésül megismételjük: ezek a megjegyzéseink nem kérdőjelezték meg Fenyő István új kötetének alapvető értékeit. Ez a könyv nem pusztán egyik állomása annak

a kutatómunkának, amelynek eredményeit előző hét könyve tartalmazza, de — bizvást mondhatjuk — kiindulópontja egy tágabb horizontú, újabb szemléleti magaslatokra vezető pályaszakasznak is.

Kulfn Ferenc

VARGHA KÁLMÁN: ÁLOM, SZECCESSZIÓ, VALÓSÁG

(Tanulmányok huszadik századi magyar prózáiról) Bp. 1973. Magvető K.

Vargha Kálmán tanulmánykötetének lezszembetűnőbb sajátossága tematikai egysége. Az alcím körül is határolja azt a területet, melyhez közvetett módon csatlakozik a Schöpfung Aladáról (*A modern kritika klaszszikusa*) és a Komlós Aladáról (*A termékeny gyanakvó*) rajzolt portré. A főcím fejezi azonban ki az egyes írások lényegszerű összetartozását: Vargha Kálmán legtöbb esetben a századforduló prózáját vizsgálja, s vezető szempontul valóban kulcskérdések megválaszolására vállalkozik: 1. hogyan és mikor születik meg a modern magyar próza? 2. a századforduló irodalmában hogyan és milyen funkcióval keverednek az objektív, realisztikus, valóságábrázoló és a szubjektív, mesei-látomásos, lírai-kifejező mozzanatok? 3. mi a szerepe mindebben a szecesszióknak és mi a szecesszió viszonya a századforduló egyéb irodalmi ízlés- és stílusáramlataihoz? A kérdésekre nem elméleti választ keres, induktív módszerrel, egy-egy életmű, műfaj, művizsgálatával járul hozzá a bonyolult jelenségek megértéséhez. Ez leginkább a kötet első felére vonatkozik, a Szomoryról, Krúdyról, Móriczról, Török Gyuláról, Cholnoky Lászlóról, Szini Gyuláról szóló írásokra. Pap Károly (*Szorongás és látomás*) és Nagy Lajos (*A népszerűtlen klasszikus*) életműve már távolabbról kapcsolódik ide. A könyv második részébe foglalt tanulmányok is folytatják a századfordulóra vonatkozó gondolatmenetet, hiszen Vas István memoárjait (*Szerelem, dialektika, nyomozás*) és Kolozsvári Grandpierre Emil esszéregényét meg novelláit (*Tégnap és ma*) elemezve a múlt század végén kibontakozó városias-polgári irodalom továbbfejlődését kísérhetjük figyelemmel, *Mándy Iván világa* pedig tematikában, életérzésben, formai megoldásokban egyaránt rokonságot mutat nemcsak Pap Károly szorongásaival és látomásaival, hanem a századforduló bizonyos törekvéseivel is: „Annak az ízlésnek és szemléletnek, amely Mándy fiatalkori prózájában nyilvánul meg, igazi előzménye, »forrásvidéke« leginkább a század eleji stilizáló romantikában található meg, amely többé-kevésbé véglegesen meghatározta Krúdy, Szomoró, Füst Milán, Szini

Gyula és a két Cholnoky művészetét.” (325. l.)

A tematikai és elméleti egységen túl egésszé szervezi a kötetet a másfél évtized alatt készült tanulmányok közös indulati alapja: egyrészt már kialakult téves beidegződések revíziójának szándéka; pl. a Szomoró prózájának csak „szecessziós”-ságát hangsúlyozó egyoldalú felfogással szemben; másrészt nem kellően méltányolt, feledésbe merült életművek feltámasztása; pl. Török Gyula, Cholnoky László és mások esetében. Ez a felfedező, értékmentő tendencia azután a legkülönbözőbb típusú és felépítésű tanulmányokat hívja életre. Gyakran egy-egy újonnan megjelenő könyv szolgáltatott alkalmat az írói életművel való szembenézésre. A *Krúdy-problémák* Szabó Ede monográfiájából kiindulva mondja ki, hogy Krúdyt nem a múlt századi romantika és nem is párhuzamos XX. századi világirodalmi jelenségek felől kellene megértenünk, hanem a századvégi magyar irodalom fejlődéséből. Az F. Csanak Dóra által kiadott két kötetes Móricz levelezés ürügyén az író személyiségének, közérzetének szentel érdekes tanulmányt (*A levélíró Móricz Zsigmond*). Nagy Lajos életművének legizgalmasabb kérdéseit (népszerűtlenségének és elfeledésének okai, pesszimizmusa, realista vagy naturalista volta) a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent válogatás, Pap Károly novellisztikáját 1964-ben kiadott elbeszélésgyűjteménye kapcsán tárgyalja. A szakkritikából kinövő, s így ennek a műfajnak a lehetőségeit példázó tanulmányok mellett szerepelnek műelemzések: A *Pál utcai fiúkat* finom érzékeléssel értelmező *Felfedezés és búcsú*, valamint két Móricz regénynek, *Az Isten háta mögöttnek* és *A Jáklyának* az interpretálása, ahol elsősorban a művek életrajzi hátterével, keletkezésével foglalkozik. Ihletett portrék idézik fel a századforduló irodalmának sajátos figuráit, Szini Gyulát, Cholnoky Lászlót, Szomorót, Török Gyulát, s ugyancsak egészében teszi mérlegre Tóth Árpád barátjának, Nagy Zoltánnak az életművét. Az *Álom, szecesszió, valóság*ot élvezetes stílusa mellett talán éppen ez a műfaji sokféleség teszi olvasmá-